

Ewa Cisek*

SKANDYNAWSKA FENOMENOLOGIA ARCHITEKTURY A WITRUVIAŃSKA TRIADA

SCANDINAVIAN PHENOMENOLOGY OF ARCHITECTURE AND THE VITRUVIAN TRIAD

Skandynawowie tworzą w duchu ciągłości i dopełnienia. Zasadniczym czynnikiem wpływającym na sposób kształtowania architektury jest odwrócenie relacji architektura – natura. Staje się to szczególnie widoczne w dominującej skali krajobrazu zestawionej z małą skalą ludzkich dzieł, odczytywanych jako ostro odcinające się od tła elementy, zaledwie dodane do większej i skończonej całości. Trwałość, celowość i piękno dzieła wynikają z działań zmierzających do zachowania naturalnego środowiska i łączą się z nawiązywaniem do form archetypowych oraz ze stosowaniem odpowiedniej technologii, dającej możliwość adaptacji budynków do zmieniających się warunków użytkowych i środowiskowych. Dobrym zobrazowaniem tej idei jest zespół kwartałów mieszkaniowych Hestra reprezentujący cztery kraje skandynawskie, zlokalizowany w Borås w Szwecji.

Słowa kluczowe: archetyp, kontekst, przestrzeń

Scandinavians create works with the idea of continuity and complementation. The main factor influencing the way of designing architecture is reversal relation architecture – nature. It is clearly seen in a dominant scale of the landscape setting up with a little scale of the human works being seen as sharply cutting of the landscape elements only just added to the bigger and completed unity. Stability, purposefulness and beauty of a piece of work are the result of there activities which want to preserve natural environment being connected to archetypical forms and from using appropriate technology giving the possibility to adopt buildings to the changing utility and environmental conditions. The best example of this idea is the complex of quarters buildings “Hestra” being the representation of four Scandinavians countries localized in Borås (Sweden).

Keywords: archetype, context, space

Spokój czerpiemy z głębi doświadczenia. Domy, które do głębi odczuwamy, wiodą nas z powrotem do pierwszego domu. Miejsce jest przeznaczeniem.

*Wybór miejsca nigdy nie jest przypadkowy, to wybór czegoś, czego się pragnie.
BACHELARD, Poetyka przestrzeni*

* Cisek Ewa, dr inż. arch., Politechnika Wroclawska, Wydział Architektury.

Związki człowieka z naturą są motywem często pojawiającym się w twórczości malarzy, rzeźbiarzy i architektów. Dążność do odnajdywania swojego miejsca w przestrzeni, porządkowania jej na różne sposoby i poddawania wnikliwej obserwacji, umożliwiało stopniowe zgłębianie złożonych relacji i zależności między jej stałymi i czasowymi elementami. Łączyło się z tym stosowanie przez budowniczych odpowiedniej orientacji obiektów względem stron świata i gwiazd, wpisywanie się w strukturę przestrzeni poprzez preferencję kierunków wertykalnych lub horyzontalnych oraz kreowanie trwałych i pięknych form tworzonych w duchu ciągłości i dopełnienia.

Norweska architektura, chociaż przez długi czas rozwijała się w pewnej izolacji od powszechnie panujących w Europie nurtów i trendów, wskazuje na istotne zbieżności z myślą europejską w relacji dzieło – tło, jako kreacji formy dodanej do otoczenia, pięknej i trwałej. Witruwiusz jasno sformułował główne priorytety dotyczące dzieła doskonałego, wprowadzając określenie ponadczasowej Triady. Trwałość, celowość i piękno nawiązują do uniwersalnych pojęć związanych z przestrzenią egzystencjalną człowieka, która zajmuje szczególne miejsce w teorii architektury. Christian Norberg-Schulz poszukując ideału dzieła architektonicznego, posługuje się obrazem kamiennej, greckiej świątyni ostro odcinającej się na tle błękitnego nieba. Jest ona odczytywana w przestrzeni jako doskonały obiekt rzeźbiarski, zwrócony na zewnątrz i skontrastowany z tłem. Porównuje przy tym ów starożytny wizerunek z norweskim, drewnianym spichlerzem (norw. *loft*), którego forma będąca zrównoważoną kompozycją, jako kombinacja kierunków wertykalnych i horyzontalnych, „wnosi się i rozpościera” w naturalnym otoczeniu. To co łączy go z grecką świątynią to jedność materiału, konstrukcji i formy, oddające ideę spotkania nieba i ziemi. Obie formy „spoczywają na gruncie” i „wyrastają w przestrzeń” [6, s.18]. Martin Heidegger określił tę właściwość obiektu jako „wstawianie w dzieło prawdy”,

która powoduje, że natura wszystkich rzeczy staje się czytelna [5, s. 262]. Tak kształtowane formy dają w efekcie wrażenie statycznego układu i odznaczają się plastyczną jakością, pozostającą w opozycji do jedynie powierzchniowej dekoracyjności.

Norweskie formy przestrzenne działają w przestrzeni na zasadzie kontrastu lub empatii. W pierwszym przypadku łączy się z tym tak charakterystyczna dla norweskiego pejzażu pewna jednoznaczność w postrzeganiu przestrzeni i przynależnych do niej kształtów. Daleki wgląd przestrzenny i krystalicznie czyste powietrze dają łatwość wyodrębniania planów i ich hierarchii. Nordyckie światło sprawia, że kontury form przestrzennych są ostre, dzięki temu obiekty rysują się przed oczami obserwatora jako wyraźnie odgraniczone kształty figuralne zestawione z tłem. Wrażenie to potęguje tak charakterystyczne dla Skandynawów zamiłowanie do prostych, surowych i użytecznych form, zapewniających konieczny komfort i bezpieczeństwo. Te z kolei w zależności od kraju są różnie interpretowane. Podczas gdy szwedzkie domy łączą skrajny minimalizm formy i detalu, fińskie i duńskie założenia, mimo prostych kształtów, odznaczają się szczególną dbałością o detal. Zwłaszcza duńska architektura charakteryzuje się rzetelnością warsztatową, precyzją struktury i wykończenia. Podkreślając swoją narodową tożsamość Norwegowie, niejednokrotnie sięgają do form archetypowych, nadając swoim dziełom plastyczną jakość, wywodzącą się jeszcze z tradycyjnego budownictwa drewnianego [3], [8].

Pomimo postępu technologicznego i pojawienia się na rynku nowych materiałów budowlanych, kraje skandynawskie nadal kojarzą się z architekturą kreowaną w oparciu o naturalne surowce, takie jak: drewno, kamień i glina (cegła). Głęboko zakorzeniona więź z przyrodą, która niezmiennie stanowi opokę dla ludzkiej przestrzeni egzystencjalnej, nakazuje architektom tworzyć w oparciu o materię ziemi i jej pochodne. One to były bowiem od wieków synonimem trwałości i bezpieczeństwa.

1 Zabudowa kwartału mieszkaniowego „Grieg” (arch. Niels Torp, realizacja 1993 r.), Hestra w Borås, Szwecja, fot. autorki
/ Dwelling accommodations of quarter „Grieg” (arch. Niels Torp, 1993), Hestra in Borås, Sweden, photographed by the author

Kamień, który ze swej natury łuszczy się w sposób naturalny, tworzy struktury horyzontalne, te natomiast można zestawiać warstwowo w układy wertykalne. W Szwecji i Norwegii budynki wznoszone są bezpośrednio na skałach lub na kamiennej podmurówce, stanowiących ich naturalną podwalinę. Wiele obiektów w swojej strukturze przenika się z kamiennymi elementami a niektóre z nich lokalizowane są wewnątrz skalnych formacji, czego najlepszym przykładem jest Globalny Skarbiec Nasion na Svalbardzie (arch. Peter W. Søderman MNAL, realizacja 2008 r.) położony niedaleko miasta Longyearbyen. Obiekt ten, zapewniający ochronę genetyczną różnorodnych roślin uprawnych pochodzących z całego świata zlokalizowano pod ziemią. Nasiona zbóż i dzikich roślin przechowywane są tu w stanie zamrożonym w temp. –18 stopni dla przyszłych pokoleń. W wejściu do obiektu znajduje się architektoniczna brama Svalbard Global Seed Vault autorstwa Dyveke Sanne. Dziedzictwo ziemi chronione jest tu przez nią samą w głębi góry.

Drewno dla odmiany ma strukturę włóknistą, umożliwiającą tworzenie form bliskich naturze. Finlandia, której powierzchnię pokrywają w 75% lasy jest krajem, gdzie budownictwo drewniane jest szczególnie preferowane. Zmiana klimatu, której konsekwencją stał się brak śniegu w zimie sprawiła, że odchodzi się obecnie od architektury twardej, betonowej w kierunku miękkiej, drewnianej. Dbłość o zachowanie jak największej powierzchni terenów leśnych sprawiła, że tak rozpowszechnione w przeszłości układy gniazdowe zabudowy mieszkaniowej uznano za zbyt ekstensywne i zastąpiono je zwartą zabudową wzdłuż wąskich i krętych uliczek. Od 1995 realizowany jest projekt „Nowoczesne miasto z drewna”, obejmujący szereg drewnianych osiedli w Oulu, takich jak Hirsivahti (arch. Päivi Titto, realizacja 2006 r.) i Kiviharju (arch. Arkkitehtitoimisto Vanhitiivi Oy, realizacja 2006 r.) [4, s. 138–146]. Podobną przedsiębiorczością wykazali się Norwegowie. Największym drewnianym

miastem Norwegii jest Stavanger. Jego najstarsza dzielnica „Gamle Stavanger” była wielokrotnie odznaczana nagrodą Europa Nostra Award – europejską nagrodą w dziedzinie konserwacji kultury. Norwagian Wood jest częścią realizowanego programu kulturalnego Stavanger 2008 i obejmuje kilkanaście projektów nowoczesnych zespołów mieszkaniowych realizowanych z drewna m.in. The new timber city at Siriskjær (arch. Studio Ludo), Egenes Park (arch. Onix/HLM), Jåtten East B7i B8 (arch. April Arkitektur) i Bogafjell (arch. CODE) [1].

Duńskie realizacje architektoniczne wykazują znakomite opanowanie techniki budowania z cegły. Najważniejszym nurtem w mieszkalnictwie, rozwiązującym ostatnio głównie w postaci plomb i samoistnych osiedli jest kontynuacja późnego modernizmu, łącząca wysoką technikę z ekologią, zapoczątkowana przez Henninga Larsena.

Ważnym czynnikiem wpływającym na sposób kształtowania architektury jest odwrócenie relacji architektura – natura. Jest to widoczne w dominującej skali krajobrazu i niezaprzeczalnej potędze natury zestawionej z małością ludzkich dzieł, odczytywanych jako elementy zaledwie dodane do większej i skończonej całości. Podczas gdy witruwiańskie piękno wydaje się być pojęciem ponadczasowym, celowość i trwałość dzieła są obecnie nieco inaczej postrzegane. W przeszłości natura była zaledwie tłem dla ludzkiej działalności, zaś dzieło architektoniczne stanowiło całkowicie odrębny, wyraźnie od niej odgraniczony twór przestrzenny, rządzący się własnymi prawami. Dla Skandynawów relacja natura – architektura jest głównym priorytetem warunkującym formę i sposób rozwiązania funkcji w obiekcie. Trwałość dzieła natomiast łączy się z odpowiednią technologią, umożliwiającą szybką wymianę elementów i możliwość adaptacji budynku do zmieniających się warunków użytkowych i środowiskowych. Adaptacja i rewitalizacja obiektów wpisuje się w nurt architektury zrównoważonego rozwoju, gdzie utrzymanie i trans-

formacja istniejących budynków staje się sposobem na ograniczenie rozrostu terenów zurbanizowanych, dzięki czemu możliwe jest zachowanie jak największej przestrzeni środowiska naturalnego [7].

Dobrym zobrazowaniem tej idei jest zespół kwartałów mieszkaniowych Hestra w Borås w Szwecji. Założenie to obejmuje realizację mieszkaniowe wystawy Exhibition on Scandinavian Housing 1992, której celem było zaproponowanie rozwiązań eksperymentalnych zespołów, łączących na różne sposoby architekturę i naturę, tworzących równocześnie atrakcyjne miejsce do zamieszkania. W całym przedsięwzięciu wzięło udział ponad 80 architektów z czterech krajów: Danii, Finlandii, Norwegii i Szwecji. Nowoczesna architektura została misternie wpleciona w naturalne otoczenie oraz istniejącą wiejską zabudowę zagrodową [2].

Hestra obejmuje cztery kwartały mieszkaniowe: duński – Kvarteret Nielsen, fiński – Kvarteret Sibelius, norweski – Kvarteret Grieg i szwedzki – Kvarteret Stenhammar. Każdy z nich został odmiennie ukształtowany, oddając właściwy dla kultury danego kraju sposób interpretacji takich pojęć jak użyteczność i piękno.

Na Kwartał Nielsen (arch. Jens Thomas Arnfred) składają się obiekty rozplanowane w formie wachlarza z centralnie usytuowaną szkołą, biblioteką, przedszkolem i budynkiem socjalnym dla osób starszych. Kontakt z przyrodą umożliwiają duże przeszklenia elewacji, usytuowanie piętra na antresoli oraz wydzielenie przestrzeni rekreacyjnej dla różnych grup wiekowych w naturalnie ukształtowanym krajobrazie. Odpowiednie zorientowanie budynków względem stron świata i dwukondygnacyjna tafla szklana elewacji umożliwia doskonałe doświetlenie i przewietrzanie wszystkich pomieszczeń oraz zatarcie granicy między wnętrzem i zewnętrzem obiektu. Tuż za przeszkleniem, na wyciągnięcie ręki rozciągają się ukwiecone łąki i brzoźowe zagajniki, stanowiące *continuum* przestrzenne właściwego miejsca zamieszkania. Formy

domów są proste, z zauważalną predestynacją do kierunków horyzontalnych i dużą dbałością o detal, który w wielu przypadkach wydaje się być bardzo finezyjny zarówno w kształcie, jak i w kolorze. W duńskim założeniu aspekt środowiskowy i społeczny wyraźnie oddziałują na estetykę i rozwiązania funkcjonalno – przestrzenne budynków.

Kwartał Sibelius usytuowany pośród zbiorników wodnych nawiązuje do fińskiego krajobrazu, gdzie woda jest częstym elementem współtworzącym miejsce. Schodzące do ziemi dachy pięciokondygnacyjnych budynków oraz wertykalnie ukształtowane elewacje, dają możliwość obserwacji rozległej panoramy okolicznych łąk oraz wschodu słońca. Fiński architekt Reima Pietilä nazywa swoich rodaków „ludźmi lasu”, którzy wydzielają w granicach leśnego terytorium własną, wewnętrzną przestrzeń [5, s. 262]. Kluczową zasadą jest przy tym dbałość o to, aby powierzchnia zabudowy była jak najmniejsza, dzięki temu możliwe jest zachowanie dużego terenu nadal czynnego biologicznie. Białe elewacje zespołu przyjemnie kontrastują z zielenią drzew i własnym odbiciem w błękitnych taflach oczek wodnych.

Kamień – jako integralna część naturalnego otoczenia jest tworzywem kreującym przestrzeń norweskiego kwartału „Grieg” (arch. Niels Torp). Składa się on z trzech wyraźnie zdefiniowanych przestrzeni sąsiedzkich, których terytorium wytyczają szeregi domów i kamienie uformowane w skarpy, murki oporowe, stopnie i ciągi piesze (il.1). Kompozycje liniowe akcentują poszczególne progi przestrzenne (granicę przestrzeni: prywatnej, półprywatnej i publicznej). Ukształtowane w ten sposób zielone przestrzenie są niezwykle różnorodne i zachęcają do wspólnej aktywności (dodatkowo przewidziano wyposażenie zespołu w grill, zadaszone miejsca do odpoczynku na wolnym powietrzu, placyki zabaw, bibliotekę i pawilony gospodarcze). Każda jednostka mieszkaniowa posiada dodatkowo indywidualny

ogródek o unikatowym układzie, który wynika ze zróżnicowanej rzeźby terenu. Trzy habitaty połączone są z lokalną, wyłożoną kamiennym brukiem uliczką i parkingiem. Promenadę tę oddziela od terytorium założenia mieszkaniowego kamienny wał – granica połączona ze szpalerem drzew. Rzędy domów o archetypowym, nordyckim charakterze, zróżnicowane są jedynie prostym detalem, stanowiącym integralną część ich struktury, w której czytelna jest równowaga kierunków wertykalnych i horyzontalnych. Definiują one dodatkowo przestrzeń uliczki jako zabudowa parawanowa – typowa dla regionu Borås. Zastosowanie zróżnicowanych materiałów wykończeniowych, różnych wielkości okien, bogactwo faktur i kolorów nadaje całemu założeniu dość ekspresyjny, chociaż uporządkowany charakter. Widoczna jest tu umiejętność połączenia nordyckiej surowości ze szczególnym wdziękiem i artystycznym wyrafinowaniem.

Ostatni z czterech założeń – Kwartal Stenhammar (arch. Staffa Premmert) tworzą sześciokondygnacyjne budynki, w których mieszkania zostały tak zaprojektowane, aby okna wychodziły na trzy strony świata. Dzięki temu możliwa jest obserwacja drogi słońca i księżyca oraz panoramiczny ogląd okolicy. Domy niczym strzeliste drzewa stanowią proste, pozbawione

zbędnej dekoracyjności, wertykalne formy, których strona użytkowa jest decydującym czynnikiem wpływającym na kształt i estetykę elewacji.

Skandynawowie tworzą w duchu ciągłości. Choć architektura skandynawska odznacza się dużą różnorodnością i bogactwem rozwiązań, wynikających zarówno z uwarunkowań środowiskowych, jak i kulturowych, to zasadniczym czynnikiem wpływającym na kształt, estetykę i rozwiązania funkcjonalno-użytkowe obiektów jest szacunek dla naturalnego otoczenia i jego wielokierunkowa ochrona. Przekonanie, że człowiek jest częścią większej całości sprawia, że wykreowane przez niego formy funkcjonują w przestrzeni w obrębie dwóch, skrajnych biegunów: na zasadzie kontrastu – elementu dodanego, ostro odcinającego się od tła lub empatii, jako nie wyróżniająca się z otoczenia integralna część krajobrazu. Witruwiusz formułując nieśmiertelną triadę odczytywaną jako *firmitas*, *utilitas* i *venustas* stworzył trwałą podstawę pod dalsze, ewoluujące w czasie rozważania dotyczące miejsca i roli architektury we współczesnym świecie. Człowiek i jego dzieła wpisują się w holistyczny obraz rzeczywistości jako komplementarna częśćka przestrzeni, sprzyjająca rozwojowi wszelkich form życia i zachowaniu środowiska naturalnego.

BIBLIOGRAFIA

Butters Ch., *Housing and timber construction in Norway: status, trends and perspectives for sustainability*, [w:] *Eco – House North*, Kimmo Kuismanen, editor, Oulu 2007, s. 138–147
 Berglund H., *Naturnära i Hestra*, [w:] Bostad Måndag 18 juni 2007, s. 4–6.
 Cisek E., *Pilegrimsleden i środowiska kulturowe Norwegii*, [w:] *Architectus* 2008, nr 1 (23), s. 73–80.
 Karjalainen M., Patokoski Riku, *Kotina puinen Kaupunkikylä. Wooden urban villages – examples of Modern Wooden*

Towns, Rakennustieto, Helsinki 2007.

Norberg–Schulz Ch., *Im Dialog mit der Tradition*, [w:] *Bauwelt* 1996, nr 6–9, s. 262–266.

Norberg – Schulz Ch., *Heideggera myśli o architekturze*, [w:] *Architektura* 1985, nr 1(243), s. 18–21.

Pawlikowska–Piechotka A., *Zrównoważone budownictwo mieszkaniowe w Norwegii*, *Przegląd Budowlany* 2003, nr 10, s. 37–40.

Sellersjö L., *Public Norwegian Architecture*, [w:] *Loft, The Nordic Bookazine* vol 8 2009, s. 66–72.